

ЕКОНОМІКА ТА ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

УДК 338.439.02:338.245(477)
JEL Classification: Q18, H56, J68

DOI: <https://doi.org/10.37332/2309-1533.2026.2.2>

Артімонова І.В.,
канд. екон. наук, доцент,
доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1054-1356>,
Киришун Д.В.,
здобувач* третього (освітньо-наукового) рівня вищої
освіти «доктор філософії» за спеціальністю 051 «Економіка»,
ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-3875-7133>,
Білоцерківський національний аграрний університет

ПРОДОВОЛЬЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ: ВИКЛИКИ ТА МЕХАНІЗМИ АДАПТАЦІЇ

Artimonova I.V.,
cand.sc.(econ.), assoc. prof., associate professor
at the department of finance, banking and insurance,
Kyrishun D.V.,
candidate for the third (educational and scientific) level
of higher education "Doctor of Philosophy"
in the specialty 051 "Economics",
Bila Tserkva National Agrarian University

FOOD SECURITY OF UKRAINE'S POPULATION UNDER WARTIME CONDITIONS: CHALLENGES AND ADAPTATION MECHANISMS

Постановка проблеми. Повномасштабна військова агресія російської федерації проти України призвела до суттєвих дестабілізаційних процесів у національній економіці, особливо для агропродовольчого сектору, який відіграє стратегічну роль у забезпеченні економічної стабільності держави та добробуту населення. Україна, як один із провідних світових виробників і експортерів сільськогосподарської продукції, опинилася в умовах безпрецедентних викликів, які негативно вплинули на виробництво та експорт зернових, олійних культур, продуктів їх переробки та інших продовольчих товарів.

Воєнні дії призвели до значного скорочення обсягів виробництва в аграрному секторі внаслідок руйнування виробничої, переробної та логістичної інфраструктури, мінування земель сільськогосподарського призначення, блокування морських портів, порушення транспортно-логістичних ланцюгів, втрати частини виробничих потужностей на тимчасово окупованих територіях, дефіциту трудових ресурсів через вимушену міграцію населення та мобілізацію, зростання вартості енергетичних ресурсів і матеріально-технічного забезпечення, обмеженого доступу до фінансових ресурсів, а також посилення невизначеності та ризиків функціонування суб'єктів аграрного підприємництва.

В зв'язку з цим, постала нагальна необхідність вирішення проблеми продовольчої безпеки в умовах війни, яка охоплює не лише фізичну доступність продовольства, але й економічну доступність, стабільність цінової ситуації на продовольчих ринках, безперервність логістичного постачання в

* Наук. керівник: Артімонова І.В. – канд. екон. наук, доцент

умовах підвищених ризиків, а також забезпечення продовольчих потреб соціально вразливих груп населення, зокрема внутрішньо переміщених осіб та мешканців прифронтових і тимчасово окупованих територій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню стану продовольчої безпеки, а також виявленню основ глобального продовольчого забезпечення присвячені праці багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців, серед яких: Дребот О. І., Зінчук Т. О., Бендасюк О. О., Кучмук Л. В., Лупенко Ю. О., Марина А. І., Месель-Веселяк В. Я., Онегіна В. М., Палапа Н. В., Янковська Я. І. та ін. Проте військова агресія російської федерації суттєво трансформувала умови функціонування агропродовольчої системи України, що зумовило необхідність переосмислення наявних підходів до забезпечення продовольчої безпеки та формування нових механізмів її підтримки в умовах воєнного стану.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження впливу повномасштабної військової агресії російської федерації на стан продовольчого забезпечення населення України, виявлення основних викликів функціонування агропродовольчої системи в умовах воєнного стану, а також оцінка механізмів адаптації продовольчої системи, реалізованих державними інституціями та міжнародними партнерами.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах активних бойових дій, тимчасової окупації частини територій України, цілеспрямованого руйнування об'єктів агропродовольчої та логістичної інфраструктури, а також загострення глобальної продовольчої кризи, спричиненої скороченням обсягів українського експорту сільськогосподарської продукції, важливого значення набуває формування адаптивної, стійкої та диверсифікованої системи продовольчого забезпечення. Така система повинна забезпечувати безперебійне функціонування продовольчих ланцюгів за високого рівня воєнних ризиків, економічної нестабільності та інших деструктивних суспільно-політичних процесів.

Військова агресія російської федерації проти України спричинила одну з наймасштабніших кризових трансформацій аграрного сектору за весь період незалежності держави. Її негативні наслідки простежуються на всіх етапах агропродовольчого ланцюга створення вартості – від виробництва сільськогосподарської продукції до її переробки, зберігання, транспортування та реалізації на внутрішньому і зовнішньому ринках. Зокрема, значних втрат зазнали сільськогосподарські підприємства внаслідок руйнування виробничих потужностей, скорочення посівних площ, зниження врожайності, порушення логістичних маршрутів та обмеження експортних можливостей.

Станом на початок 2022 року аграрний сектор формував близько 10 % валового внутрішнього продукту України та забезпечував понад 40 % валютних надходжень від експорту. Водночас уже на початковому етапі повномасштабного вторгнення значна кількість об'єктів аграрної інфраструктури, сільськогосподарської техніки, складських приміщень та виробничих споруд зазнала пошкоджень або була повністю зруйнована, що суттєво ускладнило функціонування аграрного виробництва та забезпечення продовольчої безпеки держави.

За даними Київської школи економіки (KSE), лише протягом першого року повномасштабної військової агресії загальні втрати аграрного сектору України, включаючи недоотриману продукцію, знищені виробничі потужності, зерносховища, системи зрошення та логістичну інфраструктуру, перевищили 9,6 млрд дол. США. Значних руйнувань зазнали об'єкти аграрної інфраструктури, зокрема понад 400 складських приміщень і зерносховищ, 120 тваринницьких комплексів, а також понад 30 % сільськогосподарської техніки та обладнання в районах активних бойових дій. Крім того, суттєво обмежено використання земельних ресурсів: близько 8 млн га сільськогосподарських угідь, що становить майже чверть їх загальної площі, залишаються тимчасово окупованими, забрудненими вибухонебезпечними предметами або непридатними для ведення сільськогосподарської діяльності [1].

Особливо критичною ситуація стала після руйнування Каховської ГЕС у червні 2023 року, внаслідок чого до 94 % зрошуваних земель південних регіонів України, зокрема Херсонської, частини Запорізької та Миколаївської областей, залишилися без належного водозабезпечення. Це призвело до різкого зниження врожайності сільськогосподарських культур, зокрема овочів, фруктів, кукурудзи та соняшнику, втрати врожаю яких в окремих районах сягали 80–90 % [2].

За даними Державної служби статистики України, валовий збір зернових у 2023 році становив 58 млн т, що значно нижче, ніж в довоєнний період. Суттєво скоротився урожай кукурудзи та ячменю, головним чином через відсутність пального та безпеку для працівників, які здійснювали їх збирання. Виробництво соняшнику знизилося з 17 млн т в 2021 році до 10 млн т у 2023 році. Згідно з офіційними статистичними даними Державної служби статистики України, у 2023 році валовий збір зернових і зернобобових культур становив 59,8 млн т, що значно нижче порівняно з довоєнним 2021 роком, коли було зібрано понад 86 млн т. Значного скорочення зазнало виробництво окремих видів зернових культур, зокрема кукурудзи та ячменю, що було зумовлено зменшенням посівних площ, тимчасовою окупацією частини територій, мінуттям сільськогосподарських угідь, руйнуванням виробничої інфраструктури, порушенням логістичних ланцюгів, дефіцитом матеріально-технічних ресурсів та

підвищеними ризиками ведення сільськогосподарської діяльності в умовах воєнного стану. Водночас валовий збір насіння соняшнику скоротився з 16,4 млн т у 2021 році до 12,8 млн т у 2023 році, що також свідчить про негативний вплив воєнних дій на виробництво продукції рослинництва та реалізацію виробничого потенціалу аграрного сектору [3].

Багато вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників, особливо представники малого агробізнесу, були змушені перейти до вирощування менш вибагливих культур, зокрема гороху, жита та окремих технічних культур, або скоротити кількість культур у сівозмінах. Такі зміни можуть мати негативні середньострокові наслідки, зокрема спричинити виснаження ґрунтів, погіршення їхніх агрохімічних властивостей та зниження рівня родючості.

До початку повномасштабної війни понад 90 % аграрного експорту України здійснювалося через морські порти Чорноморського басейну, зокрема Одеси, Південного та Чорноморська. Щомісячні обсяги експорту агропродовольчої продукції морськими шляхами становили близько 5–7 млн т. Україна також посідала провідні позиції на світовому ринку соняшникової олії, забезпечуючи майже 50 % її світового експорту [4]. Однак із початком повномасштабної військової агресії російської федерації у 2022 році функціонування морських торговельних шляхів було суттєво обмежене внаслідок блокування українських портів у Чорному морі. Часткове відновлення експорту стало можливим завдяки реалізації Чорноморської зернової ініціативи за посередництва ООН і Туреччини, яка діяла з липня 2022 року до липня 2023 року. Після виходу російської федерації з домовленостей обстріли портової інфраструктури Одеського регіону посилювалися, що призвело до пошкодження зернових терміналів, складських приміщень, транспортних вузлів та інших об'єктів критичної інфраструктури.

Як альтернативу почали активно використовувати порти на Дунаї (Ізмаїл, Рені, Усть-Дунайськ), які стали важливими каналами експорту української продукції. У 2023 році через порти Дунайського кластеру було перевалено понад 29 млн т вантажів, а їхня пропускна спроможність поступово збільшувалася та досягла близько 4 млн т на місяць [5]. Крім того, для забезпечення експорту активно використовувалися залізничні маршрути через Польщу, Словаччину, Угорщину та Румунію. Водночас різна ширина залізничної колії між Україною та країнами ЄС створювала потребу в додаткових логістичних операціях з перевантаження вантажів, що збільшувало часові та фінансові витрати. Також застосовувалися автомобільні перевезення, проте їх використання було обмежене порівняно високою вартістю та нижчою пропускною спроможністю.

Незважаючи на диверсифікацію логістичних маршрутів, експортна діяльність супроводжувалася численними труднощами, серед яких: перевантаженість прикордонних переходів, дефіцит транспортних засобів, зростання вартості паливно-мастильних матеріалів та недостатній рівень розвитку прикордонної логістичної інфраструктури. Внаслідок цього витрати на транспортування аграрної продукції суттєво зросли. Якщо до війни доставка зерна до морського порту коштувала в середньому 20–30 дол. США за тону, то в окремі періоди 2022–2023 років логістичні витрати могли зростати до 80–120 дол. США за тону залежно від маршруту перевезення [6].

До початку повномасштабної війни Україна була одним із найбільших світових експортерів сільськогосподарської продукції та відігравала важливу роль у забезпеченні глобальної продовольчої безпеки. За підсумками 2021 року Україна посідала 4-те місце серед світових експортерів пшениці, 3-тє – кукурудзи та ячменю, а також забезпечувала майже 50 % світового експорту соняшникової олії [7].

Однак внаслідок війни експорт зернових культур скоротився більш ніж на 30–50 %. Крім того, знизилася вартість окремих видів продукції через логістичні труднощі. Частина зовнішніх ринків була втрачена внаслідок невиконання контрактних зобов'язань, зниження довіри торговельних партнерів, блокування морських портів та посилення конкуренції з боку Росії, яка намагалася зайняти позиції України на ринках Близького Сходу, Африки та Азії. Частина продукції глибокої переробки в структурі аграрного експорту суттєво скоротилася. Якщо до початку повномасштабної війни Україна активно експортувала не лише сировинну продукцію, а й готові харчові товари, зокрема олію, борошно та крупи, то після 2022 року значна кількість підприємств припинила діяльність або скоротила виробничі потужності через руйнування інфраструктури, нестачу електроенергії та логістичні обмеження.

Україна втратила понад чверть свого аграрного потенціалу, особливо у сферах зрошення, тваринництва та транспортних перевезень. Аграрний сектор адаптується до нових умов, змінюючи структуру посівів та активізуючи використання західних логістичних маршрутів. Утім, відсутність стабільного морського сполучення залишається значущою проблемою. Довготривале відновлення сільського господарства без можливості безпечного доступу до земель, відновлення стратегічної інфраструктури та фінансової підтримки фермерів буде неможливим.

Повномасштабна військова агресія російської федерації проти України спричинила суттєві зміни у структурі внутрішнього продовольчого попиту, що зумовило необхідність пошуку нових механізмів забезпечення продовольчої безпеки держави. Зміни у кількісних та якісних характеристиках споживання продовольства відбуваються під впливом масштабної міграції населення, зміни структури споживчого кошика, зниження рівня доходів громадян, порушення логістичних ланцюгів постачання і перебоїв у функціонуванні виробничих систем.

За даними ООН, у 2022–2024 роках понад 6 млн українців виїхали за кордон, а близько 5 млн осіб набули статусу внутрішньо переміщених осіб [8]. Це спричинило істотне скорочення попиту на продовольчі товари в окремих регіонах країни, насамперед у зонах, наближених до бойових дій, та на деокупованих територіях. Зокрема, в окремих громадах східних областей, таких як Донецька, Луганська та частково Харківська, чисельність споживачів скоротилася на 70–90 %.

Водночас чисельність населення західних областей і великих міст, зокрема Львова, Ужгорода, Івано-Франківська та Києва, суттєво зросла внаслідок переміщення внутрішньо переміщених осіб. Це створило значне навантаження на продовольчу інфраструктуру та зумовило тимчасовий дефіцит окремих базових продуктів харчування на початковому етапі війни, зокрема хліба, консервів і круп. Одночасно відбувалася перебудова логістичних ланцюгів постачання з метою адаптації до нових умов функціонування.

Суттєве зниження реальних доходів населення більш ніж на 25 % у 2022 році, за оцінками НБУ, разом із високим рівнем економічної невизначеності зумовили переорієнтацію споживачів на дешевші та більш калорійні продукти харчування. Спостерігалася тенденція до скорочення споживання м'яса, молочних продуктів, риби та фруктів при одночасному зростанні попиту на хліб, крупи, картоплю і макаронні вироби. Крім того, скоротилися обсяги споживання органічної та імпортової продукції через її високу вартість.

Згідно з результатами опитування, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології у 2023 році, 63 % українців зазначили скорочення витрат на придбання продуктів харчування, тоді як 47 % респондентів повідомили про зміну структури споживання на користь найдешевших товарів [9].

Окупація окремих територій, руйнування інфраструктури та блокування населених пунктів спричинили серйозні проблеми із забезпеченням населення продовольством. У багатьох громадах постачання продуктів харчування здійснювалося виключно за допомогою гуманітарних конвоїв або за сприяння військових підрозділів. Зокрема, у 2022–2023 роках у Херсонській, Донецькій областях та окремих районах Харківської області доставку хліба, води та інших продуктів першої необхідності здійснювали під охороною ЗСУ [10].

Руйнування понад 300 об'єктів роздрібною торгівлі у прифронтових регіонах зумовило суттєве обмеження фізичної доступності до споживчих товарів для місцевого населення.

Реакцією державних інституцій та міжнародних партнерських організацій на окреслені виклики стало впровадження комплексних програм продовольчої допомоги та підтримки населення. Основні механізми продовольчої підтримки України в умовах воєнного стану наведено на рис. 1.

Представлена схема демонструє еволюцію механізмів підтримки продовольчої системи України від антикризових заходів оперативного реагування до комплексних програм відновлення та забезпечення стійкості аграрного сектору. Поєднання інструментів державної політики, міжнародної допомоги, фінансової підтримки та експортної стабілізації сприяло збереженню продовольчої безпеки країни в умовах воєнних викликів. У сучасних умовах ключовим напрямом є перехід до довгострокових програм розвитку, спрямованих на відновлення виробничого потенціалу, інтеграцію до європейського ринку та підвищення стійкості продовольчої системи України.

Для зміцнення продовольчої безпеки у 2024 році уряд ухвалив «Стратегію продовольчої безпеки України до 2027 року» з перспективою перегляду до 2030 року. Основні завдання стратегії включають постійний моніторинг продовольчих ринків, створення стратегічних продовольчих резервів, стимулювання внутрішнього виробництва та відновлення агропромислових ланцюгів у постраждалих регіонах. Діяльність Міністерства аграрної політики та продовольства України зосереджена на забезпеченні стабільного нарощування виробництва соціально значущих видів продовольчої продукції.

Державна підтримка аграрного сектору в 2024–2025 роках передбачає значні обсяги фінансування. У 2024 році на реалізацію програми «Підтримка фермерських господарств та інших виробників сільськогосподарської продукції» виділено приблизно 2,78 млрд грн для 30342 фермерських господарств та інших суб'єктів аграрного підприємництва.

Фінансова допомога надавалася у формі дотацій за оброблені площі посівів, а також на утримання великої рогатої худоби, кіз і овець. У 2025 році обсяг фінансування цієї програми зріс до 4,73 млрд грн із збереженням пріоритетності зазначених напрямів підтримки [11]. Особлива увага приділяється розвитку малого та середнього агробізнесу, особливо у прифронтових регіонах, а також стимулюванню розвитку тваринництва та рибництва як стратегічно важливих складових аграрного сектору.

Важливими інструментами державного регулювання стали запровадження пільгових податкових режимів, відтермінування окремих обов'язкових платежів для аграрних товаровиробників, компенсація витрат на зрошення земель і проведення робіт із розмінування сільськогосподарських угідь. З метою стримування цінових коливань було скасовано ввізні мита та податок на додану вартість на окремі види продовольчих товарів, а для зернових культур запроваджено механізм мінімальних експортних цін, спрямований на забезпечення потреб внутрішнього ринку.

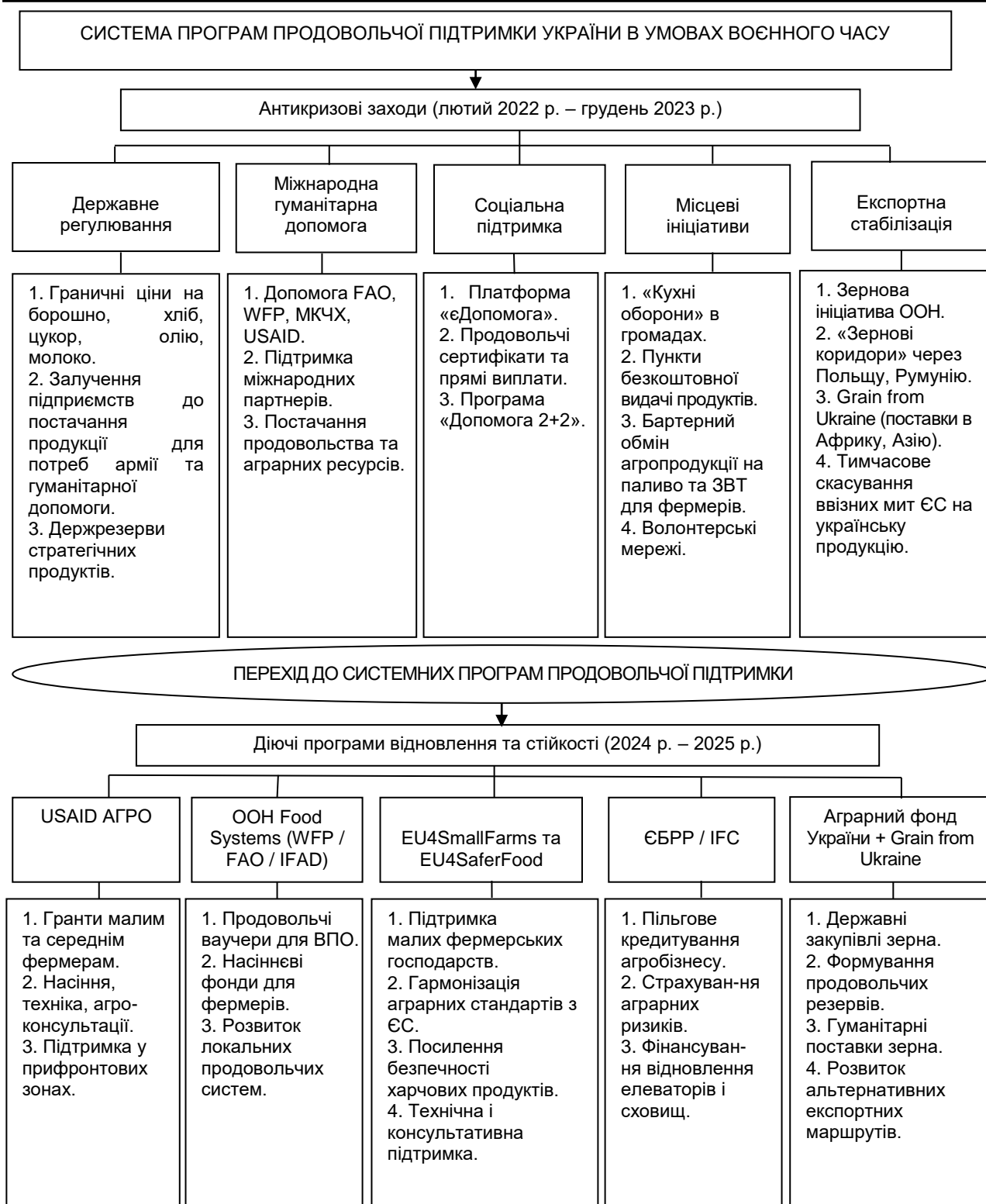

Рис. 1. Програмно-інституційні механізми підтримки продовольчої системи України в умовах війни

Джерело: розроблено авторами

Комплексна система державного регулювання у сфері продовольчої безпеки має забезпечувати не лише фізичну, а й економічну доступність продовольства для населення, водночас сприяючи збереженню та відновленню аграрного потенціалу країни як важливої передумови післявоєнного економічного розвитку. Значну роль у зміцненні продовольчої безпеки України відіграє міжнародна фінансова, технічна та гуманітарна підтримка.

Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (FAO) реалізує дворічний План невідкладної допомоги на 2025–2026 роки з бюджетом 150 млн дол. США, спрямований на відновлення агропродовольства та підтримку постраждалих громад. У межах цієї ініціативи передбачено

надання допомоги близько 500 тис. вразливих сільських домогосподарств, розташованих у прикордонних та прифронтових регіонах. Всесвітня продовольча програма ООН (WFP) щомісячно забезпечує продовольчою та грошовою допомогою близько 1,5 млн громадян України. Підтримка включає як постачання продовольства до віддалених населених пунктів, так і надання грошових виплат у регіонах, де збережено доступ до банківських послуг і функціонування ринків [12].

Особлива увага приділяється підтримці найбільш уразливих категорій населення. У співпраці з Міністерством соціальної політики України WFP реалізує програму грошової допомоги для малозабезпечених громадян та внутрішньо переміщених осіб. Починаючи з 2023 року, близько 507 тис. осіб, переважно пенсіонерів та осіб з інвалідністю, які проживають у районах активних бойових дій, отримують щомісячну грошову доплату в розмірі до 3250 грн. Зазначена підтримка спрямована на забезпечення базових потреб у харчуванні [13].

Вагому роль у зміцненні продовольчої безпеки України відіграють також Європейський Союз та міжнародні донорські організації. Зокрема, фінансова підтримка ЄС передбачає спрямування частини бюджетних коштів на забезпечення харчування дітей та внутрішньо переміщених осіб. Міжнародні партнери фінансують грантові програми для закупівлі насіння, сільськогосподарської техніки, будівництва складських приміщень і підтримки агровиробників. Крім того, провідні міжнародні компанії аграрного сектору, зокрема Bayer, Syngenta, Hazera та Enza Zaden, у межах спільних програм надають безкоштовне насіння домогосподарствам, які постраждали внаслідок війни. Сукупність зазначених заходів спрямована на підтримку аграрного сектору в умовах воєнного стану та забезпечення продовольчих потреб населення.

В умовах воєнного часу в Україні сформувалася нова модель продовольчого забезпечення, у межах якої поряд із комерційним ринком функціонує гуманітарно-дотаційна система розподілу продовольства, орієнтована на внутрішньо переміщених осіб, населення деокупованих територій та регіонів підвищеного ризику. Ефективне функціонування такої системи потребує скоординованої взаємодії державних органів влади, волонтерських організацій та міжнародних партнерів. У зв'язку з цим зростає потреба у створенні локальних логістичних центрів, складів оперативного реагування, мобільних пекарень, польових кухонь і цифрових систем обліку отримувачів допомоги. Зазначені елементи формують основу гнучкої моделі забезпечення продовольчої безпеки в кризових умовах.

Однак, попри значні зусилля держави та міжнародної спільноти, продовольча система України залишається вразливою до численних загроз як системного, так і оперативного характеру. Війна створює не лише безпосередні ризики для інфраструктури, а й породжує довгострокові структурні виклики, що мають накопичувальний ефект. Негативні наслідки охоплюють усі ланки продовольчого ланцюга – від виробництва та логістики до цінової стабільності й соціального захисту населення. У таких умовах здатність держави оперативно реагувати на виклики залишається ключовою передумовою забезпечення стійкості економіки та продовольчої безпеки країни.

Систематичні обстріли сільськогосподарських підприємств, елеваторів, складських комплексів, нафтобаз, портів і логістичних вузлів з боку росії суттєво ускладнюють процеси виробництва та транспортування аграрної продукції. За даними KSE Institute, від початку повномасштабного вторгнення було частково або повністю пошкоджено чи зруйновано понад 400 об'єктів аграрної інфраструктури. Серед них – понад 150 зерносовищ, більше 50 тис. одиниць сільськогосподарської техніки, а також об'єкти транспортної інфраструктури у понад 10 областях України [14]. Такі втрати створюють додаткові ризики для проведення посівних і збиральних кампаній, можуть призводити до втрати частини врожаю та спричиняють зростання витрат на страхування, безпеку і відновлення виробничих потужностей.

Станом на 2024 рік Україна залишається однією з найбільш замінованих країн світу. За оцінками ДСНС, понад 300 тис. га сільськогосподарських угідь можуть бути забруднені вибухонебезпечними предметами, що призводить: до скорочення площ земель, доступних для обробки; підвищує ризики для працівників аграрних підприємств; уповільнює відновлення виробництва на деокупованих територіях, а також негативно впливає на експортний потенціал галузі та валютні надходження до державного бюджету [15].

Відзначимо, що, попри часткове відновлення чорноморського експорту, експортна інфраструктура України залишається вразливою. До основних ризиків належать можливість повторного блокування морських портів унаслідок ракетних атак або припинення міжнародних домовленостей, перевантаження альтернативних логістичних маршрутів через Дунайський регіон та країни ЄС, зростання логістичних витрат, які у 2–3 рази перевищують довоєнний рівень, а також торговельні суперечності із сусідніми державами щодо експорту аграрної продукції.

Відсутність стабільних довгострокових логістичних рішень знижує інвестиційну привабливість аграрного сектору та сприяє накопиченню сезонних надлишків продукції на внутрішньому ринку. Зростання собівартості виробництва через високі ціни на паливо, добрива, логістику і страхування, а також зниження внутрішніх закупівельних цін змушують багатьох суб'єктів аграрного підприємництва працювати на межі рентабельності або зазнавати збитків. Так, у 2023–2024 роках рентабельність вирощування пшениці склала менше ніж 3 %, а частина аграрних підприємств втратила доступ до

кредитних ресурсів або зазнала значних фінансових втрат. У результаті виникає загроза скорочення обсягів виробництва в наступних сезонах, оскільки сільськогосподарські підприємства змушені відмовлятися від посіву або значно скорочують масштаби робіт через дефіцит фінансових ресурсів.

В умовах війни понад 10 млн українців опинилися у стані продовольчої вразливості, серед яких внутрішньо переміщені особи, малозабезпечені верстви населення та мешканці деокупованих територій. Основними викликами для цих категорій населення є:

- обмежений доступ до базових продовольчих товарів і торговельної інфраструктури;
- зниження рівня платоспроможності населення;
- порушення функціонування централізованих систем постачання;
- залежність від гуманітарної допомоги, обсяги та регулярність якої залишаються нестабільними [16].

Чинні механізми адресної соціальної підтримки, зокрема програма «ЄДопомога», потребують подальшої інституціоналізації та автоматизації, а також доповнення системою регіональних і місцевих продовольчих резервів для оперативного реагування на кризові ситуації.

Додатковим чинником ризику для продовольчої безпеки залишаються кліматичні зміни, негативний вплив яких на аграрний сектор посилюється в умовах воєнного стану. У 2023–2024 роках спостерігалися такі несприятливі явища, як тривалі посухи у південних та центральних регіонах України; зниження рівня води у річках, особливо після руйнування Каховської ГЕС; аномальні опади під час збору врожаю. Зазначені фактори посилюють негативні наслідки бойових дій та підвищують ризики нестабільності сільськогосподарського виробництва і врожайності.

Функціонування системи аграрного страхування виявилось практично паралізованим у зв'язку з неготовністю більшості страхових компаній брати на себе зобов'язання щодо покриття воєнних ризиків. Наслідком цього стало вимушене самостійне покриття сільськогосподарськими товаровиробниками збитків, завданих обстрілами, пожежами та руйнуванням виробничої інфраструктури, а також фактична недоступність іноземного інвестиційного та кредитного фінансування. Відновлення системи агрострахування потребує впровадження механізмів державного гарантування страхових ризиків або створення спеціалізованого міжнародного фонду страхування воєнних ризиків.

Сукупність зазначених загроз формує високий рівень системної невизначеності у сфері продовольчої безпеки України. Для її мінімізації доцільно:

- інституціоналізувати механізми кризового управління у продовольчій сфері;
- розробити комплексну стратегію адаптації до численних ризиків (військових, економічних, кліматичних, соціальних);
- посилити співпрацю з міжнародними партнерами у сферах розмінування, страхування, створення продовольчих резервів та підтримки аграрного експорту.

Російська агресія спричинила масштабну дестабілізацію аграрного сектору України, поставивши під загрозу не лише національну продовольчу безпеку, а й продовольче забезпечення багатьох країн світу, які залежать від імпорту української сільськогосподарської продукції. У цих умовах аграрна система була змушена оперативно адаптуватися до наслідків бойових дій, втрати частини територій, блокування морських портів, руйнування логістичної інфраструктури та трансформації внутрішнього і зовнішнього попиту на продовольчу продукцію, блокади портів, руйнування логістичної інфраструктури та змін у попиті.

Висновки з проведеного дослідження. Результати проведеного дослідження свідчать, що повномасштабна військова агресія російської федерації спричинила глибокі структурні трансформації агропродовольчої системи України та суттєво загострила проблеми забезпечення продовольчої безпеки. Воєнні дії негативно вплинули на всі ланки агропродовольчого ланцюга – виробництво, переробку, логістику, експорт, внутрішній розподіл продукції та доступ населення до продовольства. Попри значні втрати земельного фонду, виробничої інфраструктури та трудового потенціалу, Україні вдалося зберегти обсяги виробництва зернових і олійних культур, що стало можливим завдяки скоординованим діям державних інституцій, міжнародних партнерів, волонтерських організацій та аграрних товаровиробників. Водночас рівень продовольчої доступності залишається нерівномірним, а найбільш уразливими є прифронтові та деокуповані території, а також внутрішньо переміщені особи.

Встановлено, що ключовими чинниками дестабілізації функціонування аграрного сектору стали втрата частини виробничого потенціалу внаслідок тимчасової окупації територій, руйнування аграрної та логістичної інфраструктури, мінування сільськогосподарських угідь, звуження експортних можливостей, зростання виробничих витрат, дефіцит трудових ресурсів, недостатній розвиток системи агрострахування та обмежений доступ аграрних товаровиробників до фінансових ресурсів.

Доведено, що, попри значні виклики, аграрний сектор продемонстрував високий рівень адаптивності, зокрема завдяки диверсифікації логістичних маршрутів, розвитку альтернативних каналів експорту, реалізації державних програм підтримки та залученню міжнародної допомоги.

Вагомий внесок у забезпечення продовольчої безпеки населення зробили гуманітарні програми, інструменти адресної соціальної допомоги та фінансові механізми підтримки з боку міжнародних організацій.

Обґрунтовано необхідність формування нової моделі продовольчої політики України, спрямованої на підвищення стійкості агропродовольчої системи до воєнних, економічних, соціальних і кліматичних ризиків. Пріоритетними напрямками її реалізації мають стати прискорення розмінування сільськогосподарських земель, модернізація логістичної інфраструктури, розвиток системи стратегічних продовольчих резервів, запровадження механізмів страхування воєнних ризиків, підтримка малого та середнього агробізнесу, а також поглиблення міжнародного співробітництва у сфері гарантування продовольчої безпеки.

Література

1. Нейтер Р., Зоря С., Муляр О. Збитки, втрати та потреби сільського господарства через повномасштабне вторгнення. *KSE*. 2024. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/02/RDNA3_ukr.pdf (дата звернення: 20.02.2026).
2. Артима А., Котович Х. Підрив Каховської ГЕС: наслідки для сільського господарства. *Агроеліта*. 2023. URL: <https://agroelita.info/pidryv-kakhovskoi-hes-naslidky-dlia-silskoho-hospodarstva/> (дата звернення: 20.02.2026).
3. Держстат підбив підсумки урожаю-2023. *AgroPortal*. 2024. URL: <https://agroportal.ua/news/rastenievodstvo/derzhstat-pidbiv-pidsumki-urozhayu-2023> (дата звернення: 20.02.2026).
4. Ukraine: Fields of Plough, Fields of War. *Národní zemědělské muzeum*. 2023. URL: <https://www.nzm.cz/ukraine-fields-of-plough-fields-of-war/03-grain-route> (дата звернення: 24.02.2026).
5. Ukraine's Danube ports handle almost 30 million tons of cargo in 11 months of 2023. *Center for Transport Strategies*. 2023. URL: https://en.cfts.org.ua/news/ukraines_danube_ports_handle_almost_30_million_tons_of_cargo_in_11_months_of_2023 (дата звернення: 24.02.2026).
6. Лиса А. У 2023 році логістичні витрати зменшилися порівняно з 2022 – Мінагрополітики. *Landlord*. URL: <https://landlord.ua/news/logistika/u-2023-roczi-logistychni-vytraty-zmenshylys-porivnyano-z-2022-minagropolityky/> (дата звернення: 24.02.2026).
7. «Країна-агресор зруйнувала всі здобутки експортного потенціалу України і поставила під загрозу глобальну продовольчу безпеку», – зазначають у Комітеті з питань аграрної та земельної політики. *Офіційний портал Верховної Ради України*. 2022. URL: <https://www.rada.gov.ua/print/223191.html> (дата звернення: 24.02.2026).
8. Зануда А. Втеча від війни чи свідомий виїзд. Як змінилася міграція з України і якими будуть її наслідки. *BBC News Україна*. 2024. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c93px84133jo> (дата звернення: 24.02.2026).
9. Стралківська М. Через війну більшість населення України почала скорочувати витрати на різні види товарів. *Слово про слово*. 2023. URL: <https://slovoproslovo.info/cherez-viynu-bilshist-naseleण्या-ukraini-pochala-skorochuvati-vitrati-na-rizni-vidi-tovariv> (дата звернення: 24.02.2026).
10. 100 запитань та відповідей про Сили оборони України : збірник інформаційно-аналітичних матеріалів / Яцентюк В. М., Романишин А. М., Черевичний С. В. та ін. Київ : НДЦ ГП ЗС України, 2023. 133 с.
11. Павленко С. Державна підтримка аграріїв у 2025 році. *Німецько-український агрополітичний діалог*. 2025. URL: https://www.apd-ukraine.de/fileadmin/user_upload/1_Info_Brief_SP_ua.pdf (дата звернення: 02.03.2026).
12. FAO launches a \$150 million Emergency and Early Recovery Response Plan for Ukraine to support war-affected rural communities. *Food and Agriculture Organization*. 2024. URL: <https://www.fao.org/newsroom/detail/fao-launches-a--150-million-emergency-and-early-recovery-response-plan-for-ukraine-to-support-war-affected-rural-communities/en> (дата звернення: 02.03.2026).
13. WFP expands complementary social assistance programme in Ukraine to people living with disabilities. *World Food Programme*. 2024. URL: <https://www.wfp.org/news/wfp-expands-complementary-social-assistance-programme-ukraine-people-living-disabilities> (дата звернення: 02.03.2026).
14. Пріоритети розвитку реального сектора в умовах війни та повоєнного відновлення економіки України : аналіт. доп. / Собкевич О. В., Шевченко А. В., Русан В. М. та ін. ; за заг. ред. Я. А. Жаліла. Київ : НІСД, 2024. 104 с.
15. За оцінками ООН, Україна – найбільш замінована країна у світі! *Державне агентство лісових ресурсів України*. 2023. URL: <https://forest.gov.ua/news/za-otsinkamy-oon-ukraina-naibilsh-zaminovana-kraina-u-sviti> (дата звернення: 02.03.2026).
16. Оцінка впливу війни на людей. *ПРООН в Україні*. 2023. URL: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2023-09/undp-ua-hia-ukr-2.pdf> (дата звернення: 02.03.2026).

References

1. Neiter, R., Zoria, S. and Muliar, O. (2024), "Agriculture damage, losses and needs due to the full-scale invasion", *Kyiv School of Economics*, available at: https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/02/RDNA3_ukr.pdf (access date February 20, 2026).
2. Artym, A. and Kotovych, Kh. (2023), "Kakhovka HPP explosion: consequences for agriculture", *Ahroelita*, available at: <https://agroelita.info/pidryv-kakhovskoi-hes-naslidky-dlia-silskoho-hospodarstva/> (access date February 20, 2026).
3. AgroPortal (2024), "State Statistics Service summarized the results of the 2023 harvest", available at: <https://agroportal.ua/news/rastenievodstvo/derzhstat-pidbiv-pidsumki-urozhayu-2023> (access date February 20, 2026).
4. Národní zemědělské muzeum (2023), "Ukraine: Fields of Plough, Fields of War", available at: <https://www.nzm.cz/ukraine-fields-of-plough-fields-of-war/03-grain-route> (access date February 24, 2026).
5. Center for Transport Strategies (2023), "Ukraine's Danube ports handle almost 30 million tons of cargo in 11 months of 2023", available at: https://en.cfts.org.ua/news/ukraines_danube_ports_handle_almost_30_million_tons_of_cargo_in_11_months_of_2023 (access date February 24, 2026).
6. Lysa, A. (2024), "In 2023, logistics costs decreased compared to 2022", *Landlord*, available at: <https://landlord.ua/news/logistika/u-2023-roczi-logistychni-vytraty-zmenshyls-porivnyano-z-2022-minagropolityky/> (access date February 24, 2026).
7. The Verkhovna Rada of Ukraine (2022), "The aggressor country destroyed all the achievements of Ukraine's export potential and jeopardized global food security," the Committee on Agrarian and Land Policy notes", available at: <https://www.rada.gov.ua/print/223191.html> (access date February 24, 2026).
8. Zanuda, A. (2024), "Flight from war or conscious departure. How migration from Ukraine has changed and what its consequences will be", *BBC News Ukraine*, available at: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c93px84133jo> (access date February 24, 2026).
9. Stralkivska, M. (2023), "Due to the war, the majority of Ukraine's population began to reduce spending on various types of goods", *Slovo pro slovo*, available at: <https://slovoproslovo.info/cherez-viy-nubilshist-naselennya-ukraini-pochala-skorochuvati-vitrati-na-rizni-vidi-tovariv> (access date February 24, 2026).
10. Yatsentiuk, V.M., Romanyshyn, A.M., Cherevychnyi, S.V. et al. (2023), *100 zapytan ta vidpovidei pro Syly oborony Ukrainy : zbirnyk informatsiino-analitychnykh materialiv* [100 questions and answers about the Defense Forces of Ukraine: Collection of information and analytical materials], NDTs HP ZS Ukrainy, Kyiv, Ukraine, 133 p.
11. Pavlenko, S. (2025), "State support for farmers in 2025", *German-Ukrainian Agricultural Policy Dialogue*, available at: https://www.apd-ukraine.de/fileadmin/user_upload/1_Info_Brief_SP_ua.pdf (access date March 02, 2026).
12. Food and Agriculture Organization (2024), FAO launches a \$150 million Emergency and Early Recovery Response Plan for Ukraine to support war-affected rural communities, available at: <https://www.fao.org/newsroom/detail/fao-launches-a--150-million-emergency-and-early-recovery-response-plan-for-ukraine-to-support-war-affected-rural-communities/en> (access date March 02, 2026).
13. World Food Programme (2024), WFP expands complementary social assistance programme in Ukraine to people living with disabilities, available at: <https://www.wfp.org/news/wfp-expands-complementary-social-assistance-programme-ukraine-people-living-disabilities> (access date March 02, 2026).
14. Sobkevych, O.V., Shevchenko, A.V., Rusan, V.M. et al. (2024), *Priorytety rozvytku realnoho sektora v umovakh viiny ta povoiennoho vidnovlennia ekonomiky Ukrainy* [Priorities for the development of the real sector under conditions of war and post-war economic recovery of Ukraine], analytical report, NISD, Kyiv, Ukraine, 104 p.
15. State Forest Resources Agency of Ukraine (2023), "According to UN estimates, Ukraine is the most mined country in the world!", available at: <https://forest.gov.ua/news/za-otsinkamy-oon-ukraina-naibilsh-zaminovana-kraina-u-sviti> (access date March 02, 2026).
16. UNDP in Ukraine (2023), "Human Impact Assessment of the War in Ukraine", available at: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2023-09/undp-ua-hia-ukr-2.pdf> (access date March 02, 2026).

Артимонова І.В., Киришун Д.В.

ПРОДОВОЛЬЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ: ВИКЛИКИ ТА МЕХАНІЗМИ АДАПТАЦІЇ

Мета. Дослідження впливу повномасштабної військової агресії російської федерації на стан продовольчого забезпечення населення України, виявлення основних викликів функціонування агропродовольчої системи в умовах воєнного стану, а також оцінка механізмів адаптації продовольчої системи, реалізованих державними інституціями та міжнародними партнерами.

Методика дослідження. У процесі дослідження використано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів наукового пізнання. Теоретичні узагальнення здійснювалися із застосуванням методів аналізу та синтезу, індукції і дедукції, системного, структурно-функціонального та логічного підходів. Для оцінювання впливу воєнних дій на функціонування агропродовольчої системи, виробництво та експорт сільськогосподарської продукції використано економіко-статистичні методи, порівняльний аналіз, метод динамічних рядів, а також метод узагальнення статистичних даних Державної служби статистики України, міжнародних організацій, FAO, WFP та аналітичних матеріалів KSE Institute. Для формування висновків і практичних рекомендацій застосовано метод логічного узагальнення результатів дослідження.

Результати дослідження. Ідентифіковано ключові наслідки повномасштабної військової агресії російської федерації для функціонування агропродовольчої системи України та забезпечення продовольчої безпеки. Встановлено, що воєнні дії негативно вплинули на всі ланки агропродовольчого ланцюга – виробництво, переробку, логістику, експорт, внутрішній розподіл продукції та доступ населення до продовольства. Обґрунтовано, що ключовими чинниками дестабілізації стали руйнування виробничої та логістичної інфраструктури, мінування сільськогосподарських угідь, блокування морських портів, дефіцит трудових ресурсів, зростання виробничих витрат і звуження експортних можливостей. Доведено, що аграрний сектор України продемонстрував високий рівень адаптивності завдяки диверсифікації логістичних маршрутів, використанню альтернативних каналів експорту, реалізації державних програм підтримки та залученню міжнародної гуманітарної і фінансової допомоги. Визначено, що формування нової моделі продовольчого забезпечення потребує посилення системи стратегічних продовольчих резервів, розвитку механізмів страхування воєнних ризиків, підтримки малого та середнього агробізнесу й активізації міжнародного співробітництва у сфері гарантування продовольчої безпеки.

Наукова новизна результатів дослідження. Набув подальшого розвитку теоретико-прикладний підхід до дослідження впливу воєнних ризиків на функціонування агропродовольчої системи та забезпечення продовольчої безпеки держави. Визначено взаємозв'язок між воєнними, логістичними, економічними та соціальними чинниками й рівнем стійкості продовольчої системи України. Обґрунтовано необхідність формування адаптивної моделі продовольчої політики, орієнтованої на підвищення стійкості агропродовольчого сектору до воєнних, економічних і кліматичних викликів.

Практична значущість результатів дослідження. Отримані результати можуть бути використані органами державної влади та місцевого самоврядування під час формування політики продовольчої безпеки, розроблення програм підтримки аграрного сектору та відновлення агропродовольчої інфраструктури. Окремі положення дослідження можуть бути використані для удосконалення механізмів державної підтримки аграрних товаровиробників, формування системи стратегічних продовольчих резервів, розвитку логістичної інфраструктури, розширення програм гуманітарної допомоги та впровадження механізмів страхування воєнних ризиків у сільському господарстві.

Ключові слова: продовольча безпека, продовольча система, аграрний сектор, воєнний стан, продовольче забезпечення, логістична інфраструктура, експорт аграрної продукції, агрострахування, державне регулювання, адаптаційні механізми.

Artimonova I.V., Kyryshun D.V.

FOOD SECURITY OF UKRAINE'S POPULATION UNDER WARTIME CONDITIONS: CHALLENGES AND ADAPTATION MECHANISMS

Purpose. The study aims to examine the impact of the Russian Federation's full-scale military aggression on the state of food security of Ukraine's population, to identify the principal challenges facing the agri-food system under martial law, and to assess the adaptation mechanisms of the food system implemented by state institutions and international partners.

Methodology of research. A complex of general scientific and specialized methods of scientific knowledge was used in the research process. Theoretical generalizations were conducted using methods of analysis and synthesis, induction and deduction, as well as systemic, logical, structural and functional approaches. Economic and statistical methods, comparative analysis, time-series analysis, and the generalization of statistical data from the State Statistics Service of Ukraine, international organizations, FAO, WFP, and analytical materials of the KSE Institute were applied to assess the impact of hostilities on the functioning of the agri-food system, production and export of agricultural products. The method of logical generalization of research findings was employed in formulating conclusions and practical recommendations.

Findings. The key consequences of the full-scale military aggression of the Russian Federation for the functioning of Ukraine's agri-food system and the provision of food security have been identified. It is established that hostilities have adversely affected all segments of the agri-food chain – production, processing, logistics, export, domestic distribution, and population access to food. It is substantiated that the key destabilizing factors include the destruction of production and logistics infrastructure, the mining of

agricultural land and the blockade of seaports, labour shortages, rising production costs, and the contraction of export opportunities.

It is demonstrated that Ukraine's agricultural sector has exhibited a high degree of adaptability through the diversification of logistics routes, the utilization of alternative export channels, the implementation of state support programs, and the mobilization of international humanitarian and financial assistance. It is determined that the formation of a new food supply model requires strengthening the strategic food reserve system, developing war-risk insurance mechanisms, supporting small and medium-sized agribusinesses, and intensifying international cooperation in the area of food security assurance.

Originality. The theoretical and applied approach to examining the impact of war-related risks on the functioning of the agri-food system and ensuring the state's food security has been further developed. The interrelationship between military, logistical, economic, and social factors and the resilience of Ukraine's food system has been identified. The necessity of forming an adaptive food policy model oriented toward enhancing the agri-food sector's resilience to military, economic, and climatic challenges has been substantiated.

Practical value. The obtained results of the findings lie in their applicability by state authorities and local self-government bodies in shaping food security policy, developing agricultural sector support programs, and restoring agri-food infrastructure. Specific provisions of the study may be utilized to improve state support mechanisms for agricultural producers, to establish a strategic food reserve system, to develop logistics infrastructure, to expand humanitarian assistance programs, and to introduce war-risk insurance mechanisms in agriculture.

Key words: food security, food system, agricultural sector, martial law, food supply, logistics infrastructure, agricultural export, agricultural insurance, state regulation, adaptation mechanisms.

Дата надходження рукопису: 19.03.2026

Дата прийняття рукопису до друку: 23.04.2026

Дата публікації: 18.05.2026